

LA TOPONÍMIA URBANA DE LA VALÈNCIA DE 1704 SEGONS EL PLÀNOL DE TOMÀS VICENT TOSCA

Vicenç M. ROSSELLÓ VERGER
Universitat de València

1. El document, l'autor i les altres fonts

El plànol de València de T.V. Tosca és prou conegut —gairebé popularitzat— gràcies a les edicions, sobretot reduïdes, de la versió gravada per J. Fortes devers l'any 1738 i publicada amb data apòcrifa de 1705, pel que sembla, a càrrec de la ciutat¹. Cal fer constar que el plànol gravat duu ja la toponímia trabucada al castellà, canvi del que el bon clergue no en tingué la culpa perquè ja era mort.

Tanmateix, a nosaltres ens interessa més —per moltes raons— l'original manuscrit i autògraf (?), datat el 1704, que es conserva en no gaire bon estat a l'Arxiu de l'Ajuntament de València, irresponsablement exposat a la llum directa i altres perills. Dibuijat a ploma i lleugerament aquarel·lat, ocupa una superfície de paper de 203 x 267'5 cm i duu una cartel·la que diu: VALENTIA EDETANORUM, aliis CONTESTATORUM, vulgo DEL CID ICHNOGRAPHICE DELINEATA a Dre. Thoma Vicentio Tosca Congreg. Oratorij Presbytero. Anno 1704. Una ampul·losa dedicatòria ocupa un cartutx de l'angle esquerre superior i, a part de la *laus Valentiae* estereotípica, inclou notes històriques i la data precisa d'acabament, el primer d'abril de 1704. A l'angle esquerre inferior s'hi troba una llarga relació —la majoria localitzada amb números— d'edificis institucionals: *Esglésies, Parroquies, Convents,*

1 L'impressor de la ciutat, Antonio Bordázar, fou el responsable de les modificacions o actualitzacions del gravat i, probablement, executor material de l'edició (FAUS, 1990). Per altra banda, els edificis afegits situen el gravat devers 1738, data que s'avé amb les determinacions dels regidors de la ciutat (TABERNER, 1984).

Colegis, Espitals, Confraries y altres Edificis publichs. Dins el riu, al corneló dret inferior, hi ha la rosa dels vents amb els quatre punts cardinals en llatí: el plànol és orientat amb el SSW a dalt, ço que dóna preferència a la façana “fluvial” de la ciutat, la nòrdica, la més representativa, sobretot per a les relacions políticoculturals que ens lliguen més que res a tramuntana. L’escala calculada aproximadament deu ser d’1/810, més que suficient per a una exactitud satisfactòria, però no tan gran com la que feia presumir la condició d’insigne matemàtic de l’autor. El plànol, que és una projecció vertical pel que fa al carreratge, inclou una representació grollerament “isomètrica” dels edificis, més fidel quan són importants o representatius: el traçat dels carrers —que mai no són alterats per la falsa perspectiva— condiciona radicalment el contingut tridimensional i la visibilitat de les façanes.

Fins fa ben poc tothom estava convençut de l’originalitat del treball del “capellà de les ratlletes” (com l’anomenava la xicalla que l’empaitava pels carrers). Tanmateix, una simple confrontació amb el plànol d’Antonio Marcelli, datat el 1608 (ROSSELLÓ, ET AL., 1990), del dibuixat per Tosca en fa veure la indiscutible filiació. Només hi ha una edició fotogràfica del plànol de Tosca manuscrit i fou encarregada per l’Ajuntament de València el 1970 i impresa per Blasco Requena en 18 quarters, disposats en tres rengles horitzontals, amb l’inconvenient d’algun tall “sangonós” de guillotina. La reproducció és en blanc i negre a una escala de 2/5 de reducció i de qualitat mitjana. Sempre resta el recurs a la inspecció ocular directa de l’original, que té, però, superfícies tacades i ha vist esvaïr-se el color.

L’autor, Tomàs Vicent Tosca i Mascó, nasqué a la casa del camp de cantó del carrer dels Tarongers (ara Viriato) amb el de Serrans (ORELLANA, I, 1923: 662) l’any 1651. Fou membre de la Congregació de l’Oratori de Sant Felip Neri i pertanygué al cercle dels *novatores* valencians al que aportà els seus no vulgars coneixements filosòfics, físics i matemàtics (MAYANS, NAVARRO). Sabem que el plànol, el dibuixà a la paret de la seua cel·la on encara el veié Orellana, l’últim quart de segle XVIII, cosa que fa pensar que arribaria més tard a l’Ajuntament (BOIX, 1862: 35). El nostre topògraf havia mort l’any 1723.

Per a comparar o aclarir la toponomàstica mobilitzada pel pare Tosca he recorregut a les fonts més properes cronològicament i que formen una successió bona d’esquematzar: Senach - Orellana - Boix - Carboneres - Llombart. L’agafaré en ordre invers. La guia de Constantí Llombart (pseudònim de Carmel Navarro) fou publicada l’any 1877 i no és més que —quant ens afecta ara i ací— un plagi descarat del llibre d’Orellana, aleshores inèdit i titulat igualment, i del de Vicent Boix. El *Nomenclator* de Carboneres (1873), més honrat quant a les fonts utilitzades, també és més senzill i sistemàtic a l’ordenar la informació, més completa. L’obra de Boix, *València històrica y topogràfica*, aparegué en dos volums els 1862 i 1863: és també un solemne plagi del manuscrit d’Orellana, del patracol del qual va ser un *digest* manejable. La *València antiga y moderna* de Marc Antoni d’Orellana no va ser publicada fins als anys 1923 i 1924 en dos volums, gràcies a la iniciativa d’Acció Bibliogràfica Valenciana. Tanmateix, els curiosos i investigadors hi havien tingut accés planer a la Biblioteca Universitària on ha romangut el gran manuscrit, acabat

probablement el 1780 o 1781. A la subtitolada “Obra Philologica” el bon jurista hi vessà la seua enorme i, a estones enfadosa, erudició que tracta *de omni re scibili* en els afers locals. Amb el més mínim pretext pot parlar de les excel·lències de la llengua llemosina, de les antiguitats clàssiques, d’antroponímia, de numismàtica, de poesia llatina —a tort i a dret—, dels beguins, de tauromàquia, dels banys, dels bonets i birrets, de calces i saragiells i fins i tot dels subjectadors femenins. Per al tema del llibre, però, es basa en copiosa documentació —sobretot del segle XVII— i nombrosos itineraris de processons o celebracions semblants. Una part de la informació és deguda a mossèn Senach, tal vegada el primer comentarista del plànol de Tosca, que feu en pla utilitari i crematístic la localització dels immobles afectats de censals o hipoteques per part de l’església catedral, a l’arxiu de la qual deuria raure el manuscrit².

2. Criteris toponímics i ortogràfics (vacil·lacions i mancances)

Cal recordar que Mn. Tosca ni era filòleg ni ho pretenia, ni tindria gaire interès en propulsar —mantenir?— la llengua. Si dominava altres difícils rams científics, la qüestió dels noms urbans, la consideraria rònegament instrumental i una mica sentimental. Tot i amb això, col·locà en el plànol la màxima i millor informació possible, concretada —a banda la part geomètrica o *iconogràfica*, com llavors s’estilava dir— en el nomenclàtor de carrers, places i edificis institucionals.

Com que l’espai disponible per als rètols dins l’amplària dels carrers i places era limitat, el clergue recorregué a les abreviatures. Les més freqüents són òbviament *c. i C.* per carrer (*c. de la Abadia de S. Andreu*), *P^{te}*. per plaça (*P^{te}. de Agramunt*) que trobem en uns quants casos, desenvolupat (*Plaça de la Granota*) i *S.*, per Sant o Sanct, com encara s’escrivia aleshores. Encara que les contraccions guanyen algun espai, no en va fer gaire més que les habituals *dels* (*c. dels Aquilons*, *c. dels Desquarterats*) i la no tan corrent *deles* (*c. deles Abadies*, *C. deles Dances*).

Quan havia de triar entre diverses denominacions, sembla que Tosca es decidí pels topònims més antics³, cosa que ens ve a situar al repertori del segle XVII. Malgrat que pertangués a la colla dels *nouatores* o il·lustrats, aquesta posició no depassava el camp tèdric-científic, és a dir que el seu vot és ben clar per la tradició. I no podem

- 2 “Este Beneficiado de la Iglesia Mayor p^a. claridad de las Fincas, é hypothecas de censos de dha. Iglesia, Dispuso y trabajo un Quaderno declarando los nombres antiguos, y modernos de las calles en q^a. dha. Iglesia tiene alguna casa propia, ó hypothecada, p^a. q^a. por esta noticia no se les equivoque, ó confunda la idemptidad, cuya obra quedo MS en el Archivo de dha. Iglesia” (ORELLANA, I, 1923: 51, nota). Malgrat els meus escorcolls, no he pogut localitzar l’esmentat manuscrit a l’arxiu capitular. ¿Podem esperar que algú tinga més sort?
- 3 “En cuyo mapa /m.s. de Tosca/ tengo observado, que observó poner los nombres antiguos que tenían las calles, omitiendo los que iba en su tiempo introduciendo el populacho” (ORELLANA, I, 1923: 38).

oblidar que “un personado de tanto discernimiento no dexa de hacer autoridad” (ORELLANA, I, 1922: 355). Els rètols del mapa manuscrit i de l'imprès de Tosca foren llei almenys durant cent-cinquanta anys.

Tot i amb això, ens hauríem de fixar més en les particularitats lingüístiques, les vacil·lacions i les mancances, no imputables a un autor, sinó més tost a un període, el de la Decadència o de l'acabament d'un “barroc excitat i dessubstanciat” (SANCHIS) que es mou entre l'arcaisme, els castellanismes i els vulgarismes. No és difícil trobar al plànol expressions fossilitzades que ja no corresponien al registre col·loquial de principis del segle XVIII: *c. dels Asens, Triquet* (més correcte que trinquet), *Palau dit lo Real*, (però, *Pla del Real*), etc. i els epígrafs arcecerats darrere un olim: *C. de les Salines velles olim del Coch, Pl^a. del Palau olim de les Olles*, etc. que confirmen el gust de l'oratorià per l'antigor.

El bloc dels castellanismes no és molt nombrós, però significatiu sí que ho és. N'hi ha de ben clars: *Arranca Pinos* (un barri extramurs), *Alameda, Portal del Cid, c. del Conde de Carlet, Pl^a. del Conde de Oliva* (l'aristocràcia fou el portell d'invasió forastera!), *S. Pio V, Sombrereria*, etc. i d'altres més discutibles com *Bolseria, Bordadors* (per brodadors), *c. del Portillo* (o portilló?), *S. Domingo, S. Pere Nolasco*. Finalment, totes les parroquials són anomenades *Iglesia*; únicament la Seu, *Esglesia Metropolitana*, conserva el mot genuí.

Al capítol dels vulgarismes també hi ha graus. L'arrelat *Pl^a. del Micalet* ja ve de vell, així com el genènic *Espital* prou repetit i el *Colegi* (ni col·legi, ni “col·letge”). *Sequia cuberta* i *Vall cubert* donen fe d'un tret fonètic tradicional. En la mateixa línia hi ha una partida de sants: *S. Ana, S. Frances* (que conviu amb *Francesch*, segons el registre), *S. Jusep, S. Llaser* (Llàtzer), *S^a Catalina* i *S. Juan*; en canvi, trobem el *C. de en Ramon Joan*: hom veu que els senyors són més respectables —o temibles— que els sants... I ¿és possible que l'il·lustrat mossèn no sapigués que Hort calia escriure-ho amb *h*: *c. del Ort de en Cendra*?

Un lector actual qualificaria d'arcaismes l'ús de l'“article personal” *en/na*, la -ch final o l'hac intervocàlica. Vegem-ne alguns casos. Són nombrosos —majoria— els carrers amb un distintiu personal en singular (cognom, nom i cognom) que conservaven l'*en* avantposat; encara que els femenins són més pocs, no hi manquen: *c. del Bany de en Laser, c. de en Beneyto, c. de en Bort, c. de en Carabassins, c. de en Cendra*, etc. *Pl^a. de na Jordana, na Rovella*. La grafia -ch final per a significar el so /k/ oclusiu sord ha estat gairebé obligatòria en tot el domini de la llengua fins a la normativa fabriana: *Alfondech, c. de S. Roch, c. del Publich, c. de D. March Antoni, Convent de S. Francesch, c. dels Archs, Confraria de la Sanch de Jesu Christ*, però també, *c. del Espital dela Reina eo de la Sanc* i *c. de en blanc*. Òbviament *C. del mich* correspon al so /s/ palatal sord: no és l'única contracció... Una altra antigalla que en toponímia “oficial” sovint encara resisteix és l'*h* intervocàlica: *c. dels Asahonadors, c. del Pohuet, c. de Mossen Sahera*, p. e.

No acaba de col·legir-se una forma per a l'ús o l'omissió de l'article dels topònims. Si sol conservar-lo al mig del topònim, en contracció o sense haver-n'hi, en canvi, sol prescindir-ne en els noms de gremis, corporacions o institucions: *Almodi*,

Argenteria, Tirador, Coltellera, c. de Calatrava, c. de Frares, c. de Cadirers, tot i que trobarem *c. de la Freneria o Corregeria*. Les majúscules igualment segueixen una normativa, però hi ha freqüents mancances. Els noms substantius solen figurar escrits amb majúscula i els adjectius, no: *c. del bon Aire, Vall cubert de la Olivera, Estudi general, c. dels Tints majors*. La presència de diversos substantius, en prestigia el principal: *c. de la draperia del Bisbe, c. dels Tints de olleta*. Altrament llegim: *c. de les Cuines* (i *c. de la Cuina*), *c. de la Pietat*. Val a dir que esdevé difícil saber si la *c* de carrer abreujat, és majúscula o minúscula.

Un altre ús quasibé “paleogràfic” és la representació de la /l/ palatal sorda per -l-, sobretot en posició inicial, p. e., *c. del Bany de en Laser, c. dels Ligadors, c. de la Luna, c. de en Lop, Plaça de S^a Lorens, c. de la mal ligada, C. de Pere en Lopis*; però simultàniament, *c. dels Lladres, c. de la Llanterna, Plaça de la Llenya, c. de S. Llorens*. En posició interior també n’hi ha casos: *c. de Castelvins, c. de Valeriola, la Valdigna*.

A l’apartat de mancances pot anar en primer rengle el menyspreu olímpic de la discussió entre *s* sonora i sorda, ignorada en el parlar apitxat, però que sobta que un culte eclesiàstic no practicàs. Només la reconeix en el rètol *Casa professa de la Companyia* —tal vegada per a no enutjar religiosos rivals en cultura...— i en algun altre cultisme o llatinisme: Tota la resta és resolta amb -s- rònega, p. e.: *Tosal, Asahonador, Rosinyol, Preseguer, c. de la Bota grosa, c. de Carabases* (però *Caraça*), *Carniseria* (però *Carnicer*), *c. de la Filasa, c. de Flasadars, c. del Fostar de Benimançlet, c. de la Longanisa, Plaça de Mosen Sorell*. La solució -z- és més bé excepcional: *c. de Carrozos, convent de la Zaedia*. Les vacil·lacions gràfiques c-s poden veure’s a *C. de la Confraria dels Segos, Presons de S. Narsis*.

La *y*, a banda formar part del dígraf *ny*, usat quasibé exclusivament⁴, és emprada com a semivocal i com a conjunció copulativa: *C. de Alboraya, Bayones, Monastir de S. Miquel dels Reys, convent del Remey, C. de Beneyto, Colegi dels Reys, c. de Carn y Cols*. amb un *c. de bon Aire*, en podem confrontar un altre *c. de bon Ayre!*

La distinció entre /v/ (labiodental) i /b/ (bilabial oclusiva) només falla una vegada al nostre matemàtic i filòsof: al costat d’un *c. de Cavallers, P^{te}. de Cavanilles* i *C. de la Taverna del Gall*, correctes com tants d’altres, només trobem una *P^{te}. de les herves* i una *Plaça de la Erba* i el *c. de la Bedella* (seria ‘la bidella’?).

Més problemàtica esdevé la representació dels sons /ʃ/ i /ʃ̄/, solventada amb els dígrafs -ch-, -tj-, -ig-, -ix- o amb -x- sola, segons els casos. El primer so /ʃ/ figura com a -x- o -ix-: *c. dels Exarchs, Portal del Coixo*, fins i tot amb -ch- a *Camí de Marchalenes*. L’altre so /ʃ̄/ quasi sempre va en -ch-, *c. dels tints chichs* (on cal observar la violenta contradicció ortogràfica!), *c. de Pere el Forchador, Loncha de la Seda, c. del mich, Porchet dels Aluders, c. de les Chufes, c. de Chorruta*, etc. Esmentem també *Corretjeria* i *Corregeria, P^{te}. dels Peñarioga* i *c. de la Taverna roiga*. Una

4 Només he trobat *P^{te}. de Peñarioga* que precisament devia sonar Pena-roja.

altra cosa és la -ch- mantinguda en noms d'etimologia grega: *Palau del Senyor Archebisbe* i *C. de S. Christofol*.

Per a acabar, recordem que T.V. Tosca —com els escriptors del seu temps— no emprava ni apòstrofs ni accents: *c. de Almunia*, *c. del Aiguarden*, *c. del Alguacil*, *Casa de la Aduana*, etc. Em sembla haver localitzat un accent: *c. de en Borràs*, però en tots els altres casos no n'hi ha rastre. Així esdevé impossible sobre si el *c. de Transits* és del trànsits o dels transits; si el *Conv. de S. Julia* és de Sant Julià o de Santa Júlia; si la *Pl^a. de Roma* és de Romà o de Roma; *c. Fora*, carrer de forà o de fora...

3. El contingut toponímic: assaig de classificació

El despullament del plànol de Tosca ha proporcionat 480 topònims urbans, dels quals 32 són dobles denominacions separades per *eo*, *olim*, *o*, i n'hi ha una dotzena d'il·legibles o molt dubtosos. Per tal de fer-ne un estudi sumari, n'emprendré una classificació senzilla i pragmàtica, ben llunyana de la que proposà Moreu-Rey (1974) amb visió exhaustiva. Al final del treball consignaré la llista sencera dels topònims classificats, amb llurs localització al plànol, l'equivalència actual i la transcripció en ortografia moderna. Ara i ací en manege una mostra.

3.1. Topònims composts de noms personals

Una cinquena part dels consignats per Tosca són noms d'arrel personal, propietaris o habitants, gairebé sempre; 31 són cognoms, la immensa majoria, que maldaré per aclarir.

a) Cognoms.- Els podem trobar en nou combinacions distintes, alguna ben curiosa. Preposició + cognom en singular: *Pl^a. de Agramunt*, *Patis de Frigola*, *Plaça de Mosen Sorell*, *C. de Verger*. Preposició + cognom en plural: *C. de Bayones*, *Devallada de Burguerins*, *c. de Jofrens* i molts més casos. Preposició + article + cognom en singular, no n'hi ha (funciona l'*en*), però sí en plural: *C. dels Aguilons*, *c. deles Dances*, *c. dels Exarchs*. Preposició + article personal + cognom masculí: *c. de en Beneyto*, *c. de en Filasa*, *c. de en Garrigues*, *c. de en Junqueres*, *c. de en Sans*⁵. Preposició + article personal + cognom femení: *Pl^a. de la Jordana* i *c. de na Rovella*. Preposició + article personal + prenom + cognom: *C. de en Ramon Joan*. Preposició + don + prenom + cognom: *C. de D. March Antoni* i *Pl^a. de Don Roger Pallas*. Preposició + prenom + en + cognom: *C. de Pere en Llopis*, cas únic. Preposició + prenom + article + malnom: *c. de Pere el Forchador*, cas únic.

b) Títols.- *C. del Almirant*, es tracta de l'Almirall d'Aragó, títol que romangué a cases valencianes des de 1396; *c. del Conde de Carlet*; *Pl^a. del Conde de Concentaina*,

5 Forma part d'un reducte rectangular, probablement planificat, els set carrers del qual, afluents al de Sant Vicent, tots tenen noms personals: *Don March Antoni*, *en Ramon Joan*, *en Filasa*, *en Gual*, *en Carabassins*, *en Sans*, *en Garrigues*.

P^{te}. del Conde de Oliva (esmentada als Diàlegs de Vives); *c. del S^r. de Naquera* es refereix a la senyoria dels propietaris d'un casal del carrer, com al cas de la *P^{te}. de Alpont*.

c) Malnoms o renoms.- Com sap tothom, la frontera entre malnoms i cognoms és molt subtil i per això és possible que entre els subgrups anteriors n'haja passat algun per malla. El mateix podríem dir, a la inversa, dels pocs que enumerem: *c. de Angelicot*, *c. de Arranca Pinos*, *C. de la Fosina / del Forn de NaFusina/*, *c. de en Gall*, *c. de la Muda*, *c. de en Neus*, *Portal del Coixo* i *c. de Roterós* (que ja figura al Repartiment com a barri).

d) Referències ètniques i gentilicis.- Representen poca cosa, ja que n'hi ha quatre que pertanyen als *Serrans* (carrer, plaça, portal i pont), *c. de Gitanos*, *Portal dels Jueus* i la *Pujada del Toledano*, que respon a una anterior Pujada de la Taverna del Toledano, documentada el 1680 (ORELLANA, II, 1924) al punt més elevat del solar urbà.

e) Personatges històrics.- Descomptats els sants, la memòria històrica esdevé ben magra amb una gairebé única al·lusió: *Portal del Cid olim de Alibufat⁶*: ja ens assabenta el P. Tosca de quina part estava! I és reincident en la cartel·la del plànol, com hem vist.

3.2. Topònims d'institucions religioses i civils i serveis

Els 181 noms anotats suposen un 38% del total, amb un fort predomini teocràtic, que explica, almenys, 132 noms, un de cada quatre dels que empraven els valencians del segle XVII. Hi he ajuntat els d'institucions civils i fins i tot de serveis, perquè sovint —cas dels hospitals, cementiris o monopolis— fa mal distingir el caràcter de l'edifici o instal·lació.

a) Hagiòtopònims independents.- En recollim dues dotzenes que no tenen una relació massa important o directa amb institucions conspícues i porten simplement noms de sant: *P^{te}. de S. Ana*, *Arraval de S. Vicent*, *c. de la Verge Maria de Gracia*, *c. dels Angels*, o d'una virtut, novíssim o fet hagiogràfic: *c. de la Pietat* (hi havia un altar), *c. de Parais* (si no és cognom), *Casa del Martiri de S. Vicent Martir*, etc.

b) Convents, ordres, col·legis.- Des de l'època dels Àustries, la ciutat de València —com qualsevol altra semblant dels nostres països— pogué ser qualificada de conventual ja que l'espai ocupat per aquestes institucions s'apropà a un terç de l'extensió urbana. Això continuava durant els Borbons. La nòmina completa de convents és a l'apèndix, ara només en deixem constància d'alguns exemples-típus: *Conv. de Belem*, *Plaça del Carme*, *Casa professa de la Companya de Jesus*, *c. de Frares*, *congregacio del Oratori de S. Felip Neri* (on residia Tosca), *Conv. de la Presentacio*, *Casa de les Repenedides*, *Convent de Santa Monica*, *Convent de S. Francesch*, *Devallada de S. Frances*, *Monastir de S. Miquel dels Reys*, *Convent de la Zaedia*.

6 Ali-bufat és un personatge llegendari de la conquesta, que ha arribat fins i tot al domini del "còmic".